

Bódán Zsolt:
Erkölc, szerelem, szexualitás
A megesett lány a régi falusi társadalmakban

Jelen tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen következményekkel járt, ha valaki a népszokások rendszere által meghatározott, szigorú erkölcsi normákkal szabályozott paraszti világban „megbotlott”, áthágott egy olyan törvényt, amelyet az egész közösség elismert.¹ Konkrétan arra kívánunk fényt deríteni, milyen megítélés alá esett az, ha egy leánynak gyermeke született, hogyan viszonyultak hozzá a közösség tagjai, mennyiben változott meg az élete, milyen közvetlen, azonnal tapasztalható és milyen a jövőjét meghatározó következményei voltak tettének. Emellett természetesen a másik két érintett személy, a vétkes legény és a törvénytelen viszonyból született gyermek sorsával is foglalkozunk.

A megesett lány problematikája több oldalról is megközelíthető. A kérdés komplexitása megköveteli egyrészt a fiatalság társas kapcsolatait, szerelmi élete, másrészt a paraszti morál, népi etika néhány jellegzetességének számbavételét, csak ezt követően lehetséges egy összefoglaló kép megrajzolása.²

1. Népi etika

1.1. Népszokások és erkölcs

A paraszti közösségek életét az előző generációktól öröklött, hagyományok, tradíciók által szentesített szokások szabályozzák. Ezeket összefoglalóan népszokásoknak nevezzük. Szempontunkból a népszokások erkölcsi jellegű, viselkedést meghatározó része bír különös jelentőséggel. A népszokásokat az emberi szükségletek kielégítése hívta életre. A hagyomány által társadalmi erő rangjára emelkedett népszokások szabják meg egy közösség erkölcsi felfogását, azt, hogy melyek lehetnek az elfogadott helyes módjai a szükségletek kielégítésének. Erkölcsösségen tehát a közösség elfogadta viselkedési normák betartását, erkölcstelenségen pedig ezek áthágását érthetjük.³

A magyar parasztság erkölcsi felfogása sajátos fejlődés eredménye. Kialakulásában számos tényező együttes hatása játszott szerepet.⁴ Meghatározónak számított a keresztény egyházak tanítása, amely alapvető erkölcsi elveket közvetített s tett kötelezővé hívei számára, a világi hatóságok ténykedésének hasonlóképpen fontos szerep jutott, mindenekelőtt azonban a jobbágyság feudalizmuskori teljes kiszolgáltatottsága, szigorú

¹ A „régifalusi társadalmak” kifejezést Fél Edit kötetének címéből kölcsönöztük HOFER T. 2001., mivel az jól kifejezi a paraszti kultúra sokszínűségét. A megesett lány kérdéskörének összefoglalása kapcsán fontos hangsúlyoznunk ezt, hiszen nincs két teljesen egyforma közösség, és akár szomszédos falvak szokásaiban is számolni lehet különbözőségekkel. Ennek ellenére a szakirodalmi adatok összefoglalásával lehetséges egy általános kép megrajzolása, amelynek alapja a népi kultúrának, sokszínűség mellett is, tagadhatatlanul meglévő egységes arculata lehet.

² Bár a kérdés nem ismeretlen a néprajzi kutatásokban, kifejezetten ezzel a témával eddig kevesen foglalkoztak: KAPROS M. 1984.; BÓDÁN ZS. 2001.; BÓDÁN ZS. 2003. Ezen túlmenően utalhatunk még néhány kapcsolódó témájú kötet egy-egy rövidebb fejezetére, mint: LUBY M. 1935.; KISS L. 1981.; KAPROS M. 1986.; KERTÉSZ J. 1989.; VAJDA M.; 1988. Az adatok nagyobb része azonban csak elsősorban található meg a szakirodalomban ami nagyban megnehezíti egy összegző tanulmány elkészítését.

³ Kotics József megfogalmazásában: „erkölcsön az egyén gyakorlati viszonyát értjük a helyes magatartás normáihoz és szabályaihoz”. KOTICS J. 1999. 56. A népszokások és erkölcs általános kapcsolatáról bővebben: SUMNER W. G. 1978. 5-120.

⁴ Részletesen ld. NAGY O. 1989. 225-249. valamint JÁVOR K. 2000/a. 603-609.

létfeltételei bírtak különös jelentőséggel. Ezzel is magyarázható, hogy a paraszti erkölcs legfontosabb sajátossága, hogy „alapvetően a gazdasági viszonyok által meghatározott”⁵ s benne a munkának központi szerepe van. Jól szemlélteti ezt a párválasztás példája, ahol legalább olyan súllyal esik latba az, hogy a jövőbeli „jó dolgú” legyen, mint, hogy erkölcsileg feddhetetlen.⁶ A gazdasági szempontok fontosságát mutatja az is, hogy az erkölcsi szabályok áthágását minden esetben súlyosabban ítélték meg, ha vagyoni következményekkel is járt. A házasságtörés például bűnnek számított, de sokkal súlyosabb volt, ha a férj anyagilag is támogatta szeretőjét.⁷ A részegeskedés is azért számított komoly vétkeknek, mert az italozó ember általában munkakerülő, lusta volt, nem hozta, hanem vitte a pénzt s így a család vagyoni romlását okozta.⁸ Mindezek alapján a parasztember szemében a következő értékek, tulajdonságok bírtak nagy jelentőséggel: szorgalom, dolgosság, jól végzett munka, takarékoság, beosztás, egyszerű életvitel, a pazarlás megvetése, józanság.

Másik jellegzetessége a népi etikának, hogy bár létrejöttében fontos szerepe volt a világi hatóságok ténykedésének is, a falusi közösségek életében sajátos kettősség figyelhető meg az állami törvények és az elfogadott erkölcsi normák szempontjából. A felmerülő problémákat igyekeztek közösségen belül megoldani, csak legvégső esetben fordultak a hatóságokhoz. Így az erkölcs és jog tekintetében kialakult a fent és a lent kettőssége. „Fent tehát a törvények, lent pedig az állam által el nem ismert szabálycsoport, a jogi népszokások uralkodtak. (...) Kifejezetten rossznak tartották a törvényeket, a törvényre való hivatkozás, azok említése félelmet idézett fel a népben.”⁹ - írta erről Tárkány Szücs Ernő. Mindez a világi hatóságok kerülése mellett leginkább az egyes, konkrét esetek megítélésében mutatkozott meg. Amit a törvény bűnként tartott számon, nem feltétlenül volt az a nép szemében, az ilyen vétségek miatt elítélt embert a közösség gyakran felmentette, a hatósági ítélet ellenére a becsülete megmaradt.¹⁰

Külön kell szólnunk az erkölcsi kérdések kapcsán a helyzet, a körülmények, a személy fontosságáról. Ezek alapvetően befolyásolták a konkrét esetek megítélését. A káromkodás bűnnek számított, de sokkal súlyosabb volt, ha templom közelében, vagy temetőben, tehát megszentelt helyen történt. A lopást is elítélték különösen, ha valaki falubeli társát károsította meg, viszont az uradalom erdejéből fát lopni már nem számított vétkeknek.¹¹ Még kirívóbb a személyi szempontok hangsúlyozott megjelenése. A falu társadalma erősen rétegzett volt. A nagy vagyonnal rendelkező gazdáktól a középbirtokosokon és szegényparasztságon keresztül a nincstelen napszámosokig terjedt a skála. Születéskor az egyén belekerült valamelyik csoportba s abból szabadulni utána csak nagyon nehezen lehetett. Az így kapott szerep alapvetően meghatározta viselkedését, gondolkodásmódját, erkölcsi elveit. Párválasztás esetén például élt a „suba a subához, guba a gubához” elv, s ahol egy kicsinyke gazdagság volt, ott már föld házasodott földdel, vagyon házasodott vagyonnal. Eközben a nincstelenek körében sokkal szabadabban érvényesülhettek a személyes szempontok, hiszen az anyagi kötöttségek elmaradtak.

A cselekvés megítélésénél, még inkább annak következményeinél is hangsúlyozottan érvényesültek a vagyoni szempontok. Nagyobb gazdák esetében, bár a vétkek ugyanolyan megítélés alá estek, mint szegényebb társaiknál, a következmények

⁵ VERES L. 1984. 7. A munkaközpontú erkölcsi rendről a legtöbbet Szabó László kutatásaiból tudhatunk meg: SZABÓ L. 1993. 81-141. különösen: 111-116.

⁶ Szabó Zoltán például a család termelőközösség jellegét hangsúlyozva állítja, hogy a legények párválasztáskor munkatársat választanak maguknak. SZABÓ Z. 1986. 169-170. Szép irodalmi megfogalmazása ennek: ILLYÉS GY. 1999. 128. Ld. még: JÁVOR K. 2000/a. 612-613.

⁷ SZENDREY Á. 1936. 65.

⁸ NAGY O. 1989. 243.

⁹ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 819, 820-821.

¹⁰ Összefoglalóan ld. SZILÁGYI M. 2000. 737-759., valamint JÁVOR K. 2000/a. 650-666.

¹¹ SZENDREY Á. 1936. 66.; VERES P. 1986. 56.; JÁVOR 2000/a. 655-659.

lényegesen kisebbek lehettek. Nagy Olga a következőket írja erről: „Egy „megesett lány” például, ha nagygazda is, „meghibásodott”-nak tekintendő, ezért esetleg egy nagygazda legény helyett középgazda veszi el... Ugyanakkor egy szegény lány még csak legényt sem kapott, ha „megesett”, esetleg egy sokgyermekes szegény özvegyembert, akihez más nem ment volna.”¹²

Nem csak rang, hanem kor és nem szerint is változhatott az egyes esetek megítélése.¹³ Ebből a szempontból leginkább a népi etika férfiközpontúsága a szembeötlő. A férfiak sokkal nagyobb tekintéllyel, cselekvési szabadsággal rendelkeztek mint a nők s tetteik elbírálása is más mérce szerint történt. Kivételezett helyzetük nemcsak a ritka esetek, vétségek kapcsán mutatkozott meg, hanem a hétköznapiakban is. Ők voltak a családi élet vezetői, a gazdaság irányítói, beosztották a munkát, döntöttek a fontosabb kérdésekben, míg az asszonyok életét nagyfokú kiszolgáltatottság jellemezte.¹⁴ Voltak olyan esetek, amelyek egy férfinál egyáltalán nem számítottak bűnnek, míg a nőknél ugyanez a cselekedet már a közösség ítéletét vonta maga után, ilyen volt például a kocsmába járás, a legtöbb azonban mindkét nemnél vétkeknek számított, csak a férfiaknál enyhébb volt a megítélése. A legnagyobb különbség talán a szexuális vétségek megítélésében jelentkezett a nemek között. Házasságtörés esetén például a nők számolhattak az egész falú rosszallásával, míg a férfiak hasonló esete felett sokszor szemet hunytak, mondván, nem is férfi az aki nem él a lehetőséggel. Az ő esetükben hallgatólagosan a szeretőtartást is eltűrték míg annak nem voltak anyagi következményei.¹⁵

Végezetül még szólni kell a vallás fontosságáról a paraszti erkölcs kapcsán. Egyrészt létrejöttében jutott hangsúlyos szerep az egyházaknak a követendő erkölcsi normák szolgáltatásával, másrészt fennmaradásában az erkölcsi élet bizonyos területeinek ellenőrzésével. Ugyanis az egyházak, mint a vallás erkölcsi elvek képviselői gyakran híveik bírálóiént léptek fel, s rájuk hárult a vétségek megítélése, a büntetés kirovása. A katolikusoknál a kiprédikálás vagy a gyertya és kereszttartás, míg a reformátusoknál az eklézsiakövetés igen szigorú, az egész közösség előtti megszegéssel járó büntetésnek számított. Emellett maguknak a vallási előírásoknak a betartása is fontos része volt a parasztság erkölcsi életének. Még a XX. század első felében is mindenki hitbéli meggyőződésből, megszokásból vagy érdekből de vallásos, templomba járó ember volt. Azt, aki elhanyagolta vallása gyakorlását, nem tett eleget hitbéli kötelezettségeinek lenézték, megvetették, nem sorolták a jó, erkölcsös életet élő emberek közé.¹⁶

1.2. Bűn és büntetés

A bűn fogalmát a nép körében Tárkány Szücs Ernő így határozta meg: „A bűn vagy véték a nép körében azon magatartások összessége volt, amelyeket a közvélemény elítélt. Nem azonos ez tehát a bűncselekmény fogalmával, amit az állami törvények annak nyilvánítottak. A nép bűnnek azt tartotta, amit erkölcsileg maga is elítélt, ami a közvélemény megrovását vonta maga után.”¹⁷ Az, hogy mikor mit tekintettek bűnnek egy adott közösségben, az idők során folyamatos változáson ment keresztül. Mászt számítottak az

¹² NAGY O. 1982. 29. ld. még JÁVOR K. 1978 311.

¹³ Szendrey Ákos megfogalmazásában: „A bűn megítélése szempontjából (...) nem éreketlen, hogy ki és miért követte el azt, hiszen eszerint, sőt a vétkes neme és kora szerint is változhatik a súlyossága.” SZENDREY Á. 1936. 66. A paraszti erkölcs differenciáltságáról egy konkrét közösség kapcsán: JÁVOR K. 1978. 311-314.

¹⁴ A nők helyzetéről a hagyományos paraszti közösségekben többek között Morvay Judit és Nagy Olga könyveiben olvashatunk részletesebben. MORVAY J. 1981.; NAGY O. 1988. 1994.

¹⁵ Összefoglalóan a nemi szerepekhez kötődő magatartásmintákról a legények és leányok esetén: JÁVOR K. 2000/a. 611-622., míg a férfiak és nők esetén: JÁVOR K. 2000/a. 623-635.

¹⁶ Összefoglalóan az egyház és a vallás szerepéről a népi etikában: JÁVOR K. 2000/b.

¹⁷ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 783.

elitélendő cselekedetek közé a XVIII., XIX. vagy a XX. század első felében, s más volt ugyanazon cselekedeteknek az elbírálása is. A történetiséggel kapcsolatban megállapítható, hogy fokozatosan szűkült a bűnök köre és egyúttal enyhült a megítélés szigorúsága is. Ez általános tendenciának mondható, mely egészen napjainkig tart. A következő példa jól érzékelteti ezt: Keresztúr fiúszékben egy 1823-ban elvégzett erkölcsi vizsgálat során a következő vétkeket vették számba: garázdák, ezen belül részegeskedők, verekedők, káromkodók, pipázók; tolvajok, prédálók, ezen belül kóborlók, orgazdák, tolvajok, erdőrontók, határpredálók, kecsketartók; valamint féktelenek, ezen belül megesettek (egyszer, kétszer, többször), házasságrontók, hitetlenül élők botránkoztatók, betegségben sínylődők.¹⁸ Megvizsgálva a felsoroltakat láthatjuk a fenti tétel helyességét. A XIX. század elejének bűnei közül a legtöbb még elitélendő cselekedet volt a XX. század elején is, bár következményei általában csökkentek. A részegeskedés már nem számított „közügynek”, viszont a falu megszólta az ilyen embert s a párválasztásnál is figyelembe vették, mint szempontot. A verekedés is sokféle már inkább virtus, mint véték volt. Napjainkra pedig a hagyományos paraszti világ felbomlásával párhuzamosan ezek az esetek a legtöbb helyen a magánügyek körébe szorultak vissza, csak az idős emberek emlékezetében vagy néhány archaikusabb közösségben (pl. moldvai csángók¹⁹) élnek tovább.

Nemcsak a bűnök körének meghatározásánál, hanem azok megítélésénél és megtorlásánál is jelentős volt a közösség szerepe. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt a közvélemény fontosságáról kell szólnunk, melynek egyrészt ellenőrző, másrészt szabályozó, kényszerítő funkciója volt a paraszti világban.²⁰ A „falú szája” állandóan járt, örködött lakóinak élete felett s hol jogosan, hol nem, de mindig talált esetet, amit meg lehetett vitatni, ítélni a közösség védelmében.²¹ Az egyes vétségek ellenőrzése egyébként megoszlott a falu lakosai között, nem és kor szerint. A gazdasági élettel kapcsolatos vétségeket inkább a férfiak, a nemi erkölcs védelmét inkább az idősebb asszonyok, a fiatalság életének ellenőrzését pedig maguk a fiatalok látták el. Természetesen voltak átfedések és közös témák is.²²

Ha a szó nem volt elég, a közösségnek voltak más eszközei is arra, hogy kifejezzék rosszallásukat, ítéletüket, illetve jobb belátásra bírják a vétkezőket. Tárkány Szücs Ernő a következő büntetésformákat sorolja fel: kapcsolatmegszakítás, kinézés; megszólás, kiszólás, kibeszélés, szóbakerülés, hírbekerülés, kikiáltás, kiéneklés; csúfolás; szitok, átok, eskü; eltemetés; testrészt külsőjének megváltoztatása; charivari, macskazene, zángó, csatragolás, kikolompolás; tuskóhúzás; megkövetésre kényszerítés; megfélemlítés; népi ítélet.²³ Ezekkel az eszközökkel el lehetett érni a közösség számára veszélyes magatartás megszüntetését, végső esetben a vétkes személy teljes kirekesztését vagy eltávolítását (elűzés).

Túlzottan szigorúnak, kegyetlennek tűnhetnek ezek a módszerek, amelyekkel egy-egy esetben eljárta a falu közössége tagjaival szemben, de ezeknek leginkább fékező, megfélemlítő szerepük volt. A szigorú büntetések gátat szabtak a vétségek elszaporodásának s

¹⁸ IMREH I. 1979. 25-37. Hasonló példa még: B. KOVÁCS I. 1990. A bűn és normaszegés kérdésének összefoglalása: JÁVOR K. 2000/a. 650-666.

¹⁹ A moldvai csángókról részletesebben ld. KOTICS J. 1999.

²⁰ Szemléletes leírása ennek a mátraalji palócok köréből: MORVAY J. 1981. 179-180. Összefoglalóan a közvélemény szerepéről: TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 787-793.

²¹ „Mindenki fél a falu szájától. A falu népe rövidesen megtud mindent s a kútnál, a fonóban, kapáláskor, aratáskor, legnagyobb részletességgel letárgyalja az ügyeket. Ítéletüket nem tartják meg maguknak, hanem az illetőnek a szemébe is megmondják, háta megett pedig utána kiabálják, csúfondáros szavakkal, közérkölcsebe ütköző tetteit.” ILLÉES E. 1931. 81. A közvélemény kapcsán különbséget lehet tenni a megszólás és a pletyka között: ld. Magyar Néprajzi Lexikon. 4. köt. 253.; uo. 3.köt. 465.

²² Bővebben ld. SZENDREY Á. 1936. 67.; NAGY O. 1982. 27.; VERES L. 1984. 36-47. Összefoglalása: JÁVOR K. 2000/a. 646-650.

²³ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 787-793. Ezen túl ld. még: SZILÁGYI M. 2000. 730-736.

így általuk sikerült megőrizni a közösség egységét. A falu önvédelmi mechanizmusa úgy tűnik, hogy így láthatta el eredményesen feladatát.

2. Egy erkölcsi norma áthágásának következményei, a megesett lány

2.1. Szüzesség, házasság előtti nemi élet

„A lányokba már kicsi koruktól belesulykolják azt, hogy legfőbb hozományuk, kincsük a jó viselkedés, az, hogy ne engedjenek a fiúknak, hogy vigyázzanak magukra.”²⁴ „Sokat fektettek arra, hogy a lány szűz legyen, azt dicsőítették. A kikapott lányokat nem szerették. Megvetette mindenki.”²⁵ A szüzesség, a tisztaság, a becsület megőrzése különösen nagy jelentőséggel bírt a parasztság körében. Az ezzel kapcsolatosan használt kifejezések: a visszavehetetlen kincs²⁶, egyetlen vagyón²⁷, legnagyobb bücsü²⁸, legfőbb hozomány mind ezt támasztják alá. Alapvető elvárás volt ez a leánnyal és a legénnyel szemben is, Jávor Kata szavaival élve: a paraszti erkölcs egyik legfontosabb normája.²⁹

Kérdés, hogy a gyakorlat mennyiben felelt meg az elvárásoknak. Különösen annak tükrében, hogy a legénykor magatartásmintái elvárták az udvarlásban való sikerességet.³⁰ Moldvában és a szlavóniai magyaroknál is élt a szokás, hogy a nászéjszaka után megvizsgálták a lepedőt, s ha az nem bizonyította a menyasszony szüzességét, visszaküldték az apjához.³¹ Itt tehát nem tartották elfogadhatónak a fiatalok nemi életét a házasság előtt. Veres Péter szerint az Alföldön is csak ritkán fordult elő ilyen.³² Kapros Márta viszont az Ipoly mentén már nem tartja kifejezetten ritkának.³³ Szabó Zoltán Tardon meglehetősen általánosnak mondja³⁴ és Zakariás Erzsébet is arról ír az Erdővidékkel kapcsolatban, hogy a házasság előtt rendszerint szexuálisan is kipróbálják egymást a párok, de csak titokban, úgy hogy a falu ne tudjon róla.³⁵ Nagy Olga szerint a közösség csak azt ítéli el igazán, aki többekkel is szexuális kapcsolatot létesített, s ezt a felfogást általánosan jellemzőnek tartja.³⁶ Gyimesben a leányt hívásra a legény éjszaka is felkeresheti, ott kettesben együtt hálhatnak s csak hajnalban távozik, ez azonban nem feltétlenül jelent szexuális kapcsolatot.³⁷ Egyes vidékeken a próbaházasság szokásáról is tudunk. Ilyenkor a fiatalok a házasságkötést megelőzően együtt háltak azzal a feltétellel, hogy ha a lányon a fogamzás jelei mutatkoztak vagy gyermeke született, megtartották az esküvőt.³⁸

²⁴ NAGY O. 1982. 26.

²⁵ Csíkszentdomokos. BALÁZS L. 1994. 30.

²⁶ Szék. GYÓRI K. 1975. 110.

²⁷ Gelence. GAZDA J. 1980. 137.

²⁸ Szabófalva. IMREH I. - SZESZKA ERDŐS P. 1978. 199.

²⁹ JÁVOR K. 2000/a. 660. További példák még a szüzesség fontosságának hangsúlyozására: SZILÁGYI M. 2000. 702.; VERES P. 1986. 62.; VAJDA M. 1995. 209.; Békés. SZÜCS I. 1982. 45.; Kiskapus. FARAGÓ J. 1978. 230.; Vásárhely. HOPPÁL M. – SZEPESE E. 1987. 222-221.;

³⁰ JÁVOR K. 2000/a. 618-622, 660.

³¹ PENAVIN O. 1981. 144. ; VAJDA M. 1988. 54. ; KOTICS J. 1999. 58.

³² VERES P. 1986. 63-64.

³³ KAPROS M. 1986. 80.

³⁴ SZABÓ Z. 1986. 179.

³⁵ ZAKARIÁS E. 1992. 81.; Uő. 2000. 74.

³⁶ NAGY O. 1989. 252.

³⁷ BÓDÁN ZS. 2003/b. 292-302.

³⁸ Előfordult: Bakony környéke, Ormánság, Fekete Körös völgye, Kalotaszeg, Gyimes. Magyar Néprajzi Lexikon. 3. köt. 502.; TÁRKÁNY SZÜCS E. 266-268. A próbaházasság kapcsán, különösen Gyimesre vonatkozóan ld. BÓDÁN ZS 2003/b.

Láthatjuk, mennyire eltérő gyakorlat alakult ki tájegységek, sőt falvak szerint is a magyarság körében, általánosságban azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a legtöbb helyen elvárás szintjén élt a fiatalok ártatlansága s ezt a gyakorlatban is igyekeztek érvényre juttatni.

2.2. Általános kérdések, vizsgálati szempontok

„Azért volt az azelőtti szerelemben is hiba elég” – mondta a 86 éves Bodoni György egy beszélgetés során Nagy Olgának.³⁹ Nagyon találó ez a kifejezés, hiszen hibának számított minden, ami az erkölcsi normák áthágását jelentette.

A falu szemében a házasság előtti nemi élet – egyházi hatásra – bűnnek számított (paráznság) – ha kitudódott. Mikor egy leány elvesztette szüzességét leánytársai elfordultak tőle, a legények könnyen megkörményezhetőnek tartották, feleségnek viszont nem szívesen választották.⁴⁰ Természetesen ezt nagyon nehéz volt bizonyítani. Keringtek pletykák erről is, arról is, de tudni csak akkor lehetett az igazat, ha egy leány megesett. Ezt a magyar nyelvterület mindenrészén elítélték, a különbözőség csak a büntetések szigorúságában mutatkozott meg, de az elmarasztaló hozzáállás egységes volt.

Mi motiválhatta a leányokat a házasság előtti nemi életre, ha ezzel ilyen nagy kockázatot vállaltak? A néprajzi irodalomban több értelmezés is született erre: az egyik szerint a legfontosabb szempont a férjhez menés reménye lehetett. A lányok úgy vélhették, hogy így magukhoz köthetik választottjukat.⁴¹ Más nézet szerint: így akarhattak egy módosabb legényt megfogni.⁴² Viszonylag gyakran mondható az is, hogy a fiatalok a lány állapotával akarták kikényszeríteni a szülők hozzájárulását a házassághoz.⁴³ Emellett közrejátszhatott a tudatlanság, tapasztalatlanság, de a kíváncsiság és a hirtelen felébredő nemi vágyak is.⁴⁴

Az is elgondolkodtató, hogy ezekben az esetekben a legény miért nem vette el szeretőjét, ha már „bajt okozott”. Erre a legáltalánosabb magyarázat az, hogy a szülők nem engedték, mivel a leány nem volt elég rangos, vagyonos. „D. M. csinált egy leánynak gyermeket. A legény szüleinek nem teccett a leány. Szegény vót, nem engedték, hogy elvegye. Hiába, hogy szép fiúgyermek vót.”⁴⁵ Emellett az is előfordulhatott, hogy a legény csak szédítette a leányt, nem voltak komoly szándékai s mikor megtörtént a baj, ezért nem tartott ki mellette. Régebben csak ritkán fordultak apasági keresettel a lányok ilyen esetekben a bírósághoz, egyrészt a per bizonytalan kimenetele, másrészt a szégyen miatt⁴⁶, s így minden támogatás nélkül, egyedül kellett viselniük a következményeket. A huszadik századtól már egyre több adat van arra, hogy perre került a dolog s az apát tartásdíj fizetésére kötelezték.⁴⁷ Bárhogy történt is az eset, szégyent jelentett leánynak is, legénynek is egyaránt.

³⁹ NAGY O. 1990. 265.

⁴⁰ GAZDA J. 1980. 137.; BALÁZS L. 1994. 30.; VERES L. 1984. 42.

⁴¹ KISS L. 1981. 143.; VAJDA M. 1988. 71.; ORTUTAY GY. 1934. 211.

⁴² Győri Klára így mesél el egy széki esetet: “Volt olyan eset, hogy a leány szeretett egy legényt, gazdagabban mint ő, s annak a nyakába akarta varrni magát. Persze a legénynek kicsi biztatás kell, hogy összebújjon s aztán vakarhatja a fejét. (...) A leány nem kérte volna magát, még büszke lett volna rá, hogy teherbe ejti.” GYŐRI K. 1975. 114.

⁴³ MORVAY J. 1981. 120.; FARAGÓ J. 1978. 230.; VAJDA M. 1988. 79.

⁴⁴ BORÓK E. 1973. 57.; VAJDA M. 1988. 71.

⁴⁵ BALÁZS L. 1987. 767. Hasonló adat még: KERTÉSZ J. 1989. 15.; KÓKA R. 1989. 50.; KAPROS M. 1986. 95.; BÓDÁN ZS. 2003/a. 15.

⁴⁶ PAPP L. 1941. 29.; VAJDA M. 1988. 78.; Uő. 1995. 211-212.; KAPROS M. 1986. 110. Már a XVIII. század végi pereknél is problémát jelentett a bizonyítás, ha a legény tagadta a kapcsolat meglétét, ilyenkor az ítélszék bizonyíték hiányában rendszerint lezárta az ügyet. HAJDÚ L. 1985. 295.

⁴⁷ LUBY M. 1935. 140.; TÁRKÁNY SZÚCS E. 1981. 141.; Magyar Néprajzi Lexikon. 5.köt. 608. Gyimesben a két világháború között már meglehetősen gyakori volt. BÓDÁN ZS. 2003/a. 14.

A következmények természetesen nemcsak a leányt sújtották, hiszen rajta kívül még legalább két személy közvetlenül érintett volt: a legény, aki megejtette a lányt s a gyermek, aki ebből a törvénytelen kapcsolatból született. A megítélés természetesen nem volt egységes egyrészt a vétkesek szempontjából sem, másrészt az egyes vidékek esetében sem. A következőekben az általános jellemzőket kívánom összegyűjteni mindhárom érintett esetében.

Előtte azonban még tisztázni kell egy fontos kérdést, mégpedig azt, hogy ki is érthető megesett személy alatt. Annak számít-e az akit elvett a legény, mielőtt kitudódott volna „a hiba” s a közösség csak később szerzett róla tudomást a gyermek korai születéséből, vagy az aki már „nagy hassal”, de férjhez ment, esetleg az számítható csak ide, akit elhagytak s leányként szülte meg gyermekét. A szakirodalom ezzel kapcsolatban nem ad egyértelmű eligazítást, hol egyik, hol másik értelemben használja a kifejezést. Én a legutolsó változatot tartom elfogadhatónak, megesett személynek a leányanyát tekintem, s ebben az értelemben használom az elnevezést.⁴⁸ Azért is érdekes ez a kérdés, mivel a legtöbb helyen, ha így járt a leány, azt igyekeztek az érintettek eltitkolni s a cél a mielőbbi házasságkötés volt⁴⁹, még olyan esetekben is, ha vagyoni szempontból egyébként nem voltak egymáshoz illőek.⁵⁰ Sokfelé a legény köteles volt ilyen esetben elvenni a leányt⁵¹, s ha erre nem lett volna hajlandó, a közösség macskazenével, kolompolással, zángóval kényszerítette erre.⁵² Sőt a régebbi időkben a házasság megkötésére bírta a leányt a rontástól, átoktól való félelem is.⁵³

Ha a házasságot gyorsan megkötötték, sok leány megmenekülhetett a megesett lány hátrányos státuszából, de nem mindenki. Hogy mennyien lehettek, akiket elhagyott a legény s így kellett megszülniük gyermeküket, pontosan elég nehéz lenne megmondani. A kérdéssel kapcsolatban a szakirodalom álláspontja sem egységes. Két példa erre szemléltetésül: Vajda Mária szerint Balmazújvárosban 1896-1945 között az élve születettek 5,2% , évente átlagosan 30 gyerek volt a törvénytelen kategóriába sorolható, Kismarján 1740-1910 között 2,4%, Gomboson 1877-1919 között pedig 4,6%⁵⁴, Tárkány Szűcs Ernő szerint viszont ez az arány az egész ország területén az 1700-as évektől 6-10 ezrelék között mozgott.⁵⁵ Egyébként a legtöbb szerző alacsonynak tartja az így született gyermekek - ezáltal a megesett leányok – számát⁵⁶, de pontos adatokat ezzel kapcsolatban nem közölnek. Általánosságban az mondható el, hogy rendkívüli időszakokban (pl. háborúk idején) emelkedett a leányanyák száma.⁵⁷ Ezen túlmenően Balázs Lajos egy érdekes jelenségre hívta fel a figyelmet Csíkszentdomokoson. A leányanyák életkorát vizsgálva arra lett figyelmes, hogy közöttük túl sok a lányság (16-18 év) sőt a vénlányság (25-30 év) időszakától is öregebb. Ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a második világháború utáni

⁴⁸ Ugyanez az értelmezés még: KISS L. 1981. 143.; VAJDA M. 1988. 79. SZÜCS I. 1982. 49.; KAPROS M. 1986. 95, 110.

⁴⁹ Minél előbbi házasságkötésről ír: FÉL E. 1941/a. 252.; MORVAY J. 1981. 107.; UJVÁRY Z. 2002. 617.; SZÜCS I. 1982. 51.; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 431.; FARAGÓ J. 1978. 230.

⁵⁰ VERES L. 1984. 35.; VAJDA M. 1988. 80.; KAPROS M. 1986. 92. Kapros arról is ír, hogy döntő vagyoni különbség esetén nem jött létre a házasság.

⁵¹ KRESZ M. 1960. 117.; KOTICS J. 1999. 60.

⁵² TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 345.

⁵³ KAPROS M. 1986. 60.; KÓKA R. 1989. 43-52.; BALÁZS L. 1994. 204-208.; Egy nyírábrányi asszony így vall erről: “Én már fiam azt mondtam, mindig azt mondtam, én már inkább egy özvegyemberhez mentem vón, mint egy ilyen megcsalt legényhez, mert azt már az a lány örökké átkozta, a már annak jót sose kívánt, annak rendes élete már nem vót...” (Nyíracsád, Bacárszki Józsefné Kerezi Mária Sz.:1915. Saját gyűjtés.)

⁵⁴ VAJDA M. 1988. 73-75. A kérdés bonyolultságát jól szemlélteti Vajda Mária azon észrevétele, mely szerint a törvénytelen gyermek anyja nem számítható automatikusan a megesettek közé, hiszen közülük sokan a közösség által, ha nem is elismert, de megtűrt élettársi viszonyból, vadházasságból születtek.

⁵⁵ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 140. A törvénytelen születésekre vonatkozó szakirodalmi adatokról összefoglalóan ld. még: ÁJUS F-HENYE I. 1992.; VAJDA M. 1995. 188-189.

⁵⁶ KAPROS M. 1986. 113.

⁵⁷ VAJDA M 1988. 73.; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 140.

időszakban „a pártában maradt lányok jelentős része a gyermekszülésben keresett vigaszt sorsára”⁵⁸, tehát tudatosan vállalta ezt a sorsot. Ezekben az esetekben a közvélemény ítélete sem volt olyan erős.

2.3. A legény helyzete

Mikor egy leánynak nőni kezdett a hasa, „domborodott a ház eleje”, a falu rögtön a szájára vette. Látszólag csak őt érte az ítélet, a vétkes legény elkerülhette a szégyent. Valójában ez nem így volt. Több adat is azt mutatja, hogy neki is viselnie kellett tettének következményeit.

Bár a XIX. század folyamán már egyre csökkenő jelentőséggel, de büntetésre számíthatott a világi hatóságoktól, leginkább bot vagy korbácsütésre, amit elzárással, esetleg a lány részére fizetett pénzzel is megtoldhattak.⁵⁹ Ez utóbbit egyes vidékeken bikapénznek is nevezték.⁶⁰ Az egyház részéről is ítéletre számíthatott a legény. A moldvai csángóknál, ahol az ilyen legénynek kötelessége volt elvenni a leányt, a pap csak úgy volt hajlandó az esketésre, ha előtte a legény is teljesítette az egyházi büntetést, gyertyát, keresztet tartott az oltár előtt az egész közösség jelenlétében. Ha erre nem volt hajlandó, akkor pénz fizetésével kellett vezekelnie.⁶¹ A 19. század közepén Ósagárdon kitiltották a fonóból az ilyen legényt, s ha mégis elmerészkedett, legénytársai megbírságolták.⁶² Széken le kellett tennie a legénysége jelképeit, a bokrétát s a piros nyakkendőt.⁶³ Csíkszentdomokoson is hasonló volt a helyzet, bokrétát az így járt legény itt sem viselhetett.⁶⁴ Gyimesben sem tehetta a bokrétát jobb oldalra, mint mások valamint nem vihette a lobogót búcsúba menet és nem lehetett csőzlegény a szüreti mulatságon.⁶⁵ A mátraaljai palócoknál az utcán rákiabálták tettét.⁶⁶ A leányok gyakran visszautasították közeledését s számolnia kellett vele, hogy nemcsak szeretőt, de feleséget is nehezebben talál magának.⁶⁷

Mindezek azonban a leányéhoz képest elenyésző mértékű és nem is mindenhol meglévő büntetések voltak. A közvélemény kisebb érdeklődését a legény vétke iránt az is mutatja, hogy míg az ilyen leánnyal kapcsolatban országszerte számos kifejezés élt, addig a legénnyel kapcsolatban ilyen alig lelhető fel. Csíkszentdomokoson „földhözütött”⁶⁸, Gyimesben „bitangos”⁶⁹, míg a Bódva vidékén „latros” legénynek nevezték⁷⁰, de általánosan elterjedt megnevezéssel nem találkozhatunk.

⁵⁸ BALÁZS L. 1999. 339.

⁵⁹ HAJDÚ L. 1985. 294-95.; ISTVÁNNFFY GY. 1896. 450.; IMREH I. 1979. 34.; Uő. 1983. 114.; JÁVOR K. 2000/a. 662.; B. KOVÁCS I. 1990. 111.; SZILÁGYI M. 2000. 703.

⁶⁰ JÁVOR K. 2000/a. 662.; SZILÁGYI M. 2000. 703. Papp László azt is megjegyzi, hogy Kiskunhalason a XVIII. században még a büntetésül kiszabott összeg a gyermeknevelés költségei mellett a leány ártatlanságának elvételéért fizetett kártérítés is volt. PAPP L. 1941. 30.

⁶¹ IMREH I.-SZESZKA ERDÜS P. 1978. 206.; KOTICS J. 1999. 61.; ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348.

⁶² KAPROS M. 1986. 109.

⁶³ NAGY O. 1977. 102.; NAGY O. 1994. 65. Ugyanígy Csíkszentdomonkoson. BALÁZS L. 1987. 767.; GAZDA J. 1980. 129.

⁶⁴ BALÁZS L. 1987. 767.; GAZDA J. 1980. 129.

⁶⁵ BÓDÁN ZS. 2003/a. 14.

⁶⁶ MORVAY J. 1981. 107.

⁶⁷ KAPROS M. 1986. 91, 92. ; SZÜCS I. 1982. 49-50.; NAGY O. 1977. 108.; Gyimesben bár feleséget kapott, nem egy leány elhárította az ilyen legény közeledését: „Menj oda, akit meggyaláztál.” BÓDÁN 2003/a. 14. A matyók körében is hasonló volt a helyzet, azt mondták az ilyen legényről „ezután már rínak, bóg a borjú utána”. FÜGEDI M. 1988. 24.;

⁶⁸ BALÁZS L. 1987. 766.

⁶⁹ BÓDÁN ZS. 2003/a. 14.

⁷⁰ JÁVOR K. 2000/a. 662.

A legény tettének enyhébb megítélése itt is jól mutatja a paraszti erkölcs férfiközpontúságát.⁷¹ A közösség nagy része a leányt hibáztatta: ő az, akinek vigyáznia kellett volna. Jól szemlélteti ezt a hozzáállást két ismert szólás is: „Nem jön be a kutya a pitarba, ha béteszik az ajtót, nem esik meg a nő, ha nem hagyja magát.”⁷², vagy ahogy Gyimesben mondják: „A legény, ha a kalapját elveszti, a porba esik belé, felveszi, megpállja s a por lemenyen róla, de a leánynak a kendeje ha leesik s megporosodik, az soha többet le nem menyen az a por a kendőről.”⁷³ Újváry Zoltán egy szélesk körben ismert példázatot is közöl ehhez kapcsolódóan: „A megesett lány a bírósághoz fordult, kártérítést kért, mert a legéyn nem vette feleségül. A bíró gyertyatartót vett a kezébe, a leánynak egy gyertyát adott. Tegye a gyertyát a lyukba – szólt a bíró a leánynak. Az megpróbálta, de nem sikerült, mert a bíró mozgatta a gyertyatartót. Na látja, ha maga is így mozgatta volna a farát, a legéynak se sikerült volna a plajbászt beletenni.”⁷⁴ Ilyen szemlélet mellett természetesen a legények nem is vigyáztak annyira, gyakran csábították felelőtlenül a lányokat, s nem törődtek a következményekkel.⁷⁵ A legény még talált szeretőt magának s kapott feleséget is, ha volt aki elutasította, hát került olyan is, aki nem, különösen, ha vagyonos volt. Igaz ez annak ellenére is, hogy, házassági esélyeit nem csak a becsületén esett folt rontotta, hanem az is, hogy törvénytelen gyermeke anyagi kötelezettségeket is jelenthetett számára.⁷⁶ Néha még a lakodalmakor is számíthatott bonyodalmakra helytelen viselkedése miatt. „Amikor az esküvője volt egy másik leánnyal, az utcán várta az öregasszony a gyermekkel, s kiáltozta: 'Itt se ki, se bé, itt van a virág vőlegény!' Úgy megálltak ott, mozdulni se mertek addig, amíg valaki el nem vezette az öregasszonyt. A vőlegény hazáig lesütött fejjel ment, otthon sírt az asztalnál. Milyen szégyen volt.”⁷⁷ Hasonló incidenseket leszámítva azonban a legény élete rendeződött még ilyen esetekben is.

2.4. A leány helyzete

A leány megítélése sokkal szigorúbb volt, mint a legényé, ennek megfelelően megnevezése is változatosabb a magyarság körében. A leányanya, megesett, megesett személy, megesett lány⁷⁸, megesett szemű⁷⁹, özvegy leány, árva menyecske⁸⁰, botlott menyasszony⁸¹, bitangos leány⁸², bubászlány, heáavaló⁸³, mind ugyanazt jelentette a nyelvterület különböző részein: leány akinek gyermeke született.

Nem érdektelen megnézni, hogy kik közül kerültek ki ezek a lányok, számítottak-e a társadalmi különbségek? A módosabb leányok felügyelete sokkal erősebb volt, ezért főként a szegényebb leányoknak, cselédeknek, szolgálóknak, napszámosoknak, summásoknak

⁷¹ PAPP L. 1941. 28.; ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348.; NAGY I. 1980. 50.; FÜGEDI M. 1988. 24.; JÁVOR K. 2000/a. 660.; SZÜCS I. 1982. 46-47.; VERES P. 1981. 60., VAJDA M. 1988. 55.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; KAPROS M. 1986. 90.

⁷² HOPPÁL M.- SZEPE E. 1987.

⁷³ BÓDÁN ZS. 2003/a. 17.

⁷⁴ ÚJVÁRY Z. 2002. 618.;

⁷⁵ GAZDA J. 1980. 135. Nemegyszer felelőtlen házassági ígérekkel csábították a lányokat: JÁVOR K. 2000/a. 661.

⁷⁶ Már a XVIII. század végéről is vannak adatainak arról, hogy a legényt a tartási költségek fizetésére kötelezték. HAJDÚ L. 1985. 294-95., A perek azonban inkább a XIX. század végétől szaporodtak meg. BÓDÁN ZS. 2003/a. 14.

⁷⁷ BALÁZS L. 1987. 767.

⁷⁸ KAPROS M. 1986. 94.

⁷⁹ HOPPÁL M.- SZEPE E. 1987. 44.

⁸⁰ KISS L. 1981. 143.

⁸¹ BALÁZS L. 1987. 766.

⁸² BÓDÁN ZS. 2001. 335.

⁸³ ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348.

volt lehetőségük a házasság előtti nemi életre, így inkább ők lettek megesett lányok.⁸⁴ Papp László szavaival élve „a szegény ember lányával legalább is könnyebben megesik a baj, mert sűrűbb az alkalom.”⁸⁵ Természetesen egy nagygazdálány is „úgy járhatott”, de ő a vagyona miatt még így is kapott férjet, ha netán a vétkes legény nem akarta volna elvenni. Ezzel szemben a szegényebb leányt gyakran kifizették, ha bajba jutott s nem vették el feleségül⁸⁶, így leginkább ők érezhették meg a közösség ítéletét.

Természetesen nemcsak a leánynak, családjának is szégyent jelentett az eset, csorbult a jó híre. Gyakran a szülők rossz nevelésével magyarázták gyermekük botlását, így ha volt még leányuk, az is aggódhatott a jövője miatt: „(...) a néném ott maradt. Mű leányok erőst haragudtunk rea. Attól féltünk, elmenyen a híre, hogy Annánk ruváson maradt, s akkor münköt se kér meg senki, ott maradunk rakáson, met azt gondolják, hogy mind olyanok vagyunk.”⁸⁷ Moldvában előfordult egyes falvakban, hogy a szülőknek is vezekelniük kellett, ők is gyertyát tartottak lányukkal a templomban.⁸⁸

A szégyen nagyságának mértékét mi sem mutatja jobban, minthogy a megesett lányok szinte mindegyike megpróbálkozott a magzatelhajtás egyszerűbb formáival: szándékosan megerőltető munkát végeztek, terheket emelgettek, leugrottak a magasból, különböző főzeteket ittak, forró fürdőket vettek. Drasztikusabb módszerekhez: “művi beavatkozáshoz”, orsó vagy élesebb tárgyak használatához azonban csak kevesen folyamodtak, egyrészt veszélyessége miatt, másrészt mert ha kitudódott, sokkal súlyosabb volt a megítélése, mint az eredeti véteknek.⁸⁹

A leány próbálta minél tovább titkolni állapotát.⁹⁰ „Az sokszor előfordult, hogy csak akkor kapott hírt, a szülők is akkor tudták meg, amikor már kellett szülnön. Olyan történt. Belévarratta magát vászonba. Úgyhogy jó kövér vót, de mit se gondolták, hogy nő a ház eleje.”⁹¹ Ennek a módszernek már egész korai leírása is ismert, a következő idézet egy 1769-es per jegyzőkönyvéből származik: „(...) Hogy a gyermek nevelkedett bennem, magamat ruhával szorítottam, hogy viselősségemet meg ne esmerjék (...)”⁹² Ilyen körülmények között a gyermek sem tudott persze rendesen fejlődni, nem egyszer életképtelen lett s a születés után nem sokkal meghalt.⁹³

Bármennyire is igyekeztek azonban a leány állapotát eltitkolni, azt csak a legkritikább esetben lehetett. Amikor kitudódott, hogy gyermeket vár, helyzete alapvetően megváltozott. Már nem számított leánynak, még nem számított asszonynak, se ide se oda nem fogadták be, köztes állapotba került.⁹⁴ Szülei nemegyszer elzavarták a háztól⁹⁵, ilyenkor

⁸⁴ KAPROS M. 1986. 98.; VAJDA M. 1988. 59.; Uő. 1995. 196.; BORÓK E. 1972. 57.; HOPPÁL M.- SZEPESE E. 1987. 232.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; KISS L. 1981. 144.; VERES L. 1984. 43. JÁVOR K. 2000/a. 661-662.

⁸⁵ PAPP L. 1941. 28.

⁸⁶ “Ha a fiú családja nagyon rátartó volt, a leánynak pedig kevésbé volt rangja, először másként próbáltak egyezkedni. Felajánlottak egy bizonyos összeget – emlékezet szerint elég volt 50-60 pengő is – a leány szüleinek, oszt ki vót fizetve életfogytiglan. A szegényebb családok sok esetben el is fogadták az ajánlatot.” KAPROS M. 1986. 92.

⁸⁷ KÓKA R. 1989. 43.

⁸⁸ KOTICS J. 1999. 61.

⁸⁹ Ilyen esetekben magzatelhajtásról ír: ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348.; VERES L. 1984. 35.; KISS L. 1981. 143.; SZÜCS I. 1982. 50.; VAJDA M. 1988. 72.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; KAPROS M. 1986. 95.; UJVÁRY Z. 2002. 692.; VARGA G. 2000. 74.; BÓDÁN ZS. 2001. 337. A magzatelhajtással kapcsolatos kérdésekről részletesem ld. GÉMES B. 1975.

⁹⁰ BÓDÁN ZS. 2001. 338.; BALÁZS L. 1999. 340. ld. még: KERTÉSZ J. 1989. 15.; NAGY I. 1980. 51.; SZÜCS I. 1982. 51.; KAPROS M. 1986. 91, 95.; VAJDA M. 1988. 79.

⁹¹ BÓDÁN ZS. 2001. 338.

⁹² SZENTI T. 1993. 125-126.

⁹³ Turán a leánynyák gyermekeinek nagy része meghalt egy éves kora előtt. Hasonló volt a helyzet Gomboson is. KAPROS M. 1986. 113. Gyimesben sem volt ismeretlen az ilyen eset. BÓDÁN ZS. 2001. 338.

⁹⁴ NAGY O. 1989. 255.; Uő. 1994. 65.; KAPROS M. 1986. 96.; UJVÁRY Z. 2002. 617.; BÓDÁN ZS. 2001. 337.

leginkább rokonoknál húzhatta meg magát. „Az ídesapja a lányt elzavarta a háztúl. Nagygazda lány vót, de ha így járt, nem csinált neki lakadalmat, kitudta a vagyonból is, kitudta a lányát. Azt mondta, nem csinál neki lakadalmat. Elment a lány a nénjénél, az anyja testvérénél, ott húzta meg magát... A vőlegénynél nagy lakodalom vót, de a leányt azt csak a nénjítül vittik el.”⁹⁶ A legtöbb esetben a szülők azonban hamarosan megbocsátottak, hiszen ha a legény is cserben hagyta, ők maradtak egyedüli támaszai lányuknak.

Ha nem is zavarták el, mikor az apa is megtudta, egy alapos verésre, majd állandó szitkozódásra az otthoniaktól mindenképpen számíthatott a leány. „Megtudtuk, hogy Annának bitangja lesz Pétertől. Én sose felejttem el azt az estét. Édesapám megfogta Annának azt a szép fekete haját, egyik kujakjára reacsavarta, a másikval addig ütötte, míg a testvéremnek orrán-száján folyt a vér. Utóján esszeesett de egy sikolytás nem sok annyi a száján ki nem jött. (...) Édesanyámék örökkéig mocskolták: így cemende s úgy cemende. Mikor szegénynek kezdett elől kucorodni a karincája, a két fiútestvérem csúfolkodtak vele: - Mia, néni, mi van a karincája alatt? Tán kenyeret tett oda?”⁹⁷ Mindazok a kedvezmények, amelyek megillették a gyermeket váró asszonyokat és a fiatal anyákat, a megesett lányra nem vonatkoztak.⁹⁸ „*Ha már mecscsináltad, egyé' krumplilevest vagy amit tudsz!* – vágta oda egy megesett lánynak az anyja.”⁹⁹

A leányt nemcsak családja ítélte el. Ha szolgált valahol, elbocsátották, elvesztette munkáját.¹⁰⁰ A fiatalság kirekesztette soraiból, leánypajtásai elmaradtak mellőle, nem szívesen álltak vele szóba, a legények sem keresték a társaságát.¹⁰¹ Gyakran kiénekléssel, csúfolókkal fejezték ki megvetésüket iránta.¹⁰² Nem csoda, ha ezek után a leány szégyenében még az utcára sem szívesen mozdult ki, eljárni se járt sehová.¹⁰³ Sokszor nem is lett volna rá lehetősége. Széken például az ilyen lányt kitiltották a leányfonóból, de az asszonyfonóba sem mehetett s a táncokon sem jelenhetett meg.¹⁰⁴ Másága külsejében is megmutatkozott a megesettnek. Miután kiderült állapota sokfelé feltették a haját, konty került a fejére, de legalább is hajviselete asszonyosabbá vált, nem hordhatott tovább szalagot, pántlikát. Régebben az is előfordult, hogy levágták a haját vagy megtépdesték az alsótestrészen a

⁹⁵ VAJDA M. 1988. 77.; TÁTRAI ZS. 1994 15.; SZÜCS I. 1982. 50.; BÓDÁN ZS. 2001. 338.; Kapros Márta az Ipoly mentén nem hallott ilyen esetről. KAPROS M. 1986. 98.

⁹⁶ Nyíracsad, Bacsárszki Józsefné Kerezsi Mária Sz.:1915. Sajtó gyűjtés.

⁹⁷ KÓKA R. 1989. 43-44. Valamint még: ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348.; SZÜCS I. 1982. 46.; JÁVOR K. 2000/a. 661.

⁹⁸ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 123.

⁹⁹ KAPROS M. 1986. 96.

¹⁰⁰ Vajda Mária idéz az 1876-os cselédtörvényből egy részletet, mely szerint a szerződési idő letelte előtt is megszűnik a szerződés hatálya, “ha a nőcseléd terhes állapotba jut”. VAJDA M. 1988. 75. ld. még: KISS L. 1981. 144.; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 431.

¹⁰¹ A leány kirekesztettségéről ír: VERES L. 1984. 50.; BORÓK E. 1972. 57.; FÜGEDI M. 1988. 24.; VAJDA M. 1988. 78.o.; JÁVOR K. 2000/a 661.; LUBY M. 1935. 141.; UJVÁRY Z. 2002. 618.; TÁTRAI ZS. 1994. 15.; SZÜCS I. 1982. 51-52.; NAGY I. 1980. 50.; MORVAY J. 1981. 107.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; KÓKA R. 1989. 44.; VARGA G. 2000. 74.; ZAKARIÁS E. 2000. 75. Gyimesben bár a leány vesztett értékéből nagyfokú kirekesztettségéről nem beszélhetünk. BÓDÁN ZS. 2001. 336.

¹⁰² Érdemes idézni néhányat ezek közül: Márton Kata kiskertjibe/Marci Miska sétál benne./- Sétálj, Miska kékelibe./Tiéd leszek gyüvő őszre!/Márton Kata híros lán vót,/Marciékná' szógáló vót./Olyan ajándékot kapott,/Akit böcsöbe ringatott. Magyar Néprajzi Lexikon. 3.Köt. 192. Piros szalag a hajába/Sír a bitang a hasába. HORVÁTH I. 1971. 310. Metzger Kati de kövér, kisangyalom./Talán mandulával él, kisangyalom./Avval bizony, fenével./Szabó csendőrkökével, kisangyalom./Bödönösi kút mellett, kisangyalom./Metzger Kati megellett, kisangyalom./Nem kellett neki bába,/Megellett az magába, kisangyalom. VAJDA M. 1988. 76. Ld. még MORVAY J. 1981. 107, 180.

¹⁰³ A vas megyei Bükön így vallottak erről: “Emlékszem rá, egy idősebb lány kisbabát kapott. Annyira röstellte, hogy az utcára nem ment ki. Ha ki is ment, eccere behúzódott.” TÁTRAI ZS. 1994. 16.; ld. még SZÜCS I. 1982. 50.; UJVÁRY Z. 2002. 692.; KAPROS M. 1986. 96.

¹⁰⁴ NAGY O. 1989. 255.

szőrzetét.¹⁰⁵ Egyes vidékeken a nyilvánosság előtt csak bekötött fejjel, kendőben jelenhetett meg, amelyet az Ipoly mentén és a bukovinai székelyeknél csak az álla alatt köthetett meg úgy, mint az idősebb asszonyok.¹⁰⁶

A kései feudalizmus időszakában még a világi hatóságok részéről is büntetésre számíthatott az így járt leány. A helység központjában pellengérré állították, sárga ruhában, sárga gyertyával a kezében.¹⁰⁷ Korbácsolás, vesszőzés vagy ostorozás is lehetett a büntetése, ezt azonban az adatok tanúsága szerint az állapotára való tekintettel nemegyszer elhalasztották.¹⁰⁸ Sok helyen a faluból is elűzték a megesetteket.¹⁰⁹ A nyilvános megszégyenítés a világi hatóságok részéről a XIX. század folyamán fokozatosan elmaradt, tovább élt azonban az egyházak körében. Mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál létezett a koprédikálás gyakorlata. Volt, hogy névvel, volt, hogy név nélkül, de úgy, hogy azért mindenki tudta kiről van szó (az utóbbi változat az enyhülés jele).¹¹⁰ A katolikusoknál régebben az ilyen lánynak jármot vetettek a nyakába.¹¹¹ Ennél enyhébb, de még mindig szigorú büntetés volt a gyertya vagy kereszt tartása a templomban a közösség előtt.¹¹² A reformátusoknál az eklézsiakövetés számított szigorú büntetésnek. Ilyenkor a leányt szégyenpadra (fekete pad) ültették, vagy a szószék mellé állították az istentisztelet alatt, s nyilvánosan kellett megvallania bűnét s esdekelnie bocsánatért.¹¹³ Győri Klára így mondott el egy esetet: „1922-be, a világháború után történt. Egy leány megesett. Észrevették rajta, feltették a haját, s aztán vasárnap elvitték a templomba, mindenki leköpdöste. Neki meg sírva kellett bocsánatot kérni mindenkitől.”¹¹⁴

A megesett lány általában a templomba sem járt el, leginkább a szégyen miatt, mert „*ott nevték volna ki hangosan*”¹¹⁵, de például Csomakőrösön például nem is mehetett, amíg eklézsiát nem követett¹¹⁶, Kelemérben pedig egészen a gyermek megszületéséig.¹¹⁷ Általánosságban elmondható, hogy a megesett a szülés után már járhatott rendszeren templomba, de megváltozott a helye, többé nem állhatott előre a leányok közé csak az asszonyok padjába ülhetett, vagy ha ott sem nézték jó szemmel, leginkább csak hátul a padok mögött húzódott meg.¹¹⁸

A legsúlyosabb következménye a lány tettének az volt, hogy lerontotta a férjhez menési esélyeit. Nem kellett már senkinek, „kimaradt mint kutyaszar a hóból”.¹¹⁹ Ha mégis kapott férjet, az már csak olyan volt, akit a közösségben nem tartottak sokra: más faluból

¹⁰⁵ GYŐRI K. 1975. 117.; VERES L. 1984. 50.; FÜGEDI M. 1988. 24.; SZÜCS I. 1982. 52.; NAGY I. 1980. 51.; ZAKARIÁS E. 2000. 75.

¹⁰⁶ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 790.; UJVÁRY Z. 2002. 618.; LUBY M. 1935. 141-142.; KAPROS M. 1986. 96.

¹⁰⁷ Magyar Néprajzi Lexikon. 4. köt. 266.

¹⁰⁸ ISTVÁNFY GY. 1896. 450.; IMREH I. 1979. 34.; Uő. 1983. 114.; HAJDÚ L. 1985. 294.; SZILÁGYI M. 2000. 703-705.

¹⁰⁹ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 431.

¹¹⁰ KOTICS J. 1999. 62.

¹¹¹ ERDŰS SZÁSZKA P. 1994. 71. ld. még: KOTICS J. 1999. 61.; IMREH I.- SZESZKA ERDŰS P. 1978. 206.

¹¹² ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348.; KOTICS J. 1999. 61.; IMREH I.- SZESZKA ERDŰS P. 1978. 206.;

¹¹³ Magyar Néprajzi Lexikon. 1.köt. 658. Eklézsiakövetésről ír még: JÁVOR K. 2000/a. 649, 661.; B. KOVÁCS I. 1990. 111.; KRESZ M. 1960. 117.; IMREH I. 1979. 34.; Uő. 1983. 114.; ZAKARIÁS E. 1992. 80.; Uő. 2000. 75.; SZÜCS I. 1982. 50.; SZILÁGYI M. 2000. 705.; NAGY O. 1989. 229.

¹¹⁴ NAGY O. 1994. 64. hasonló adat még: FÉL E. 1941/b. 7.

¹¹⁵ KAPROS M. 1986. 96. Hasonló adat még: JÁVOR K. 2000/a. 661.

¹¹⁶ GAZDA J. 1980. 137. Hasonló adat az Erdővidékről: ZAKARIÁS E. 2000. 75.

¹¹⁷ KERTÉSZ J. 1989. 16.

¹¹⁸ BÓDÁN ZS. 2001. 337.; JÁVOR K. 2000/b. 816.; SZENDREY Á. 1936. 66.; SZÜCS I. 1982. 52.; BORÓK E. 1973. 57.; VAJDA M. 1988. 78.; GAZDA J. 1980. 137.; KAPROS M. 1986. 96.; KERTÉSZ J. 1989. 16.; UJVÁRY Z. 2002. 617.; LIPTÁK R. 1989. 37-38.; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 790.; ZAKARIÁS E. 2000. 75.

¹¹⁹ VAJDA M. 1988. 47. Ld. még: ORTUTAY GY. 1934. 211.; FARAGÓ J. 1978. 230., JÁVOR K. 2000/a. 662.

való,¹²⁰ öreg legény¹²¹ vagy özvegyember.¹²² Legény az ilyen lányt csak nagyon ritkán vette el, azért erre is akadt példa¹²³, ez azonban már általában rangon aluli, gyakran nagyobb hozománnyal megtámogatott házasság volt.¹²⁴

Ha mégis elvették a leányt, másmilyen volt a lakodalma, mint rendes körülmények között. Nem hívtak annyi vendéget, nem lehetett olyan ünnepélyes.¹²⁵ „Az ilyen jányt csak a vőlegény, a két násznagy, meg esetleg a szülők kísértik el az esküvőre. A nászníp szígyelt utánna menni, mer ugyi a viselkedésivel nem érdemelte ki az a jány. De azír csak előfordult az is, hogy a nászníp is elkísírte. Hát csúfság vót az ilyen jány esküvője.”¹²⁶ Arra is került példa, hogy ilyen esetekben csak esküvő volt, a lakodalom elmaradt¹²⁷ vagy, hogy az esküvőt nem a templomban, hanem a paplakon tartották.¹²⁸ Megváltozott a menyasszony öltözete is: a moldvai csángóknál már nem lehetett fehér ruhában esküdni az ilyen lánynak¹²⁹, az Ipoly mentén is csak egyszerű sötét ruhát ölthetett¹³⁰, Gyimesben sem fehérben, hanem egyszerű ünneplő ruhában mehetett a templomba¹³¹, csakúgy mint Ragályon (Gömör).¹³² Ha a menyasszonyi ruha nem is lett mindenhol másabb, általános gyakorlat volt a legfontosabb menyasszonyi dísz, a koszorú, a párta elmaradása. Helyette kendőben, bekötött fejjel mehetett a megesett az esküvőre.¹³³ Nagyritkán előfordult, hogy a lány már gyermeket várt s mégis koszorúsán ment a templomba, de az ilyet „kacagták a népek” lenézték, megvetették. „Tövis kéne a fejedre nem koszorú” vagy „lyukas bilit a fejére nem koszorút” kiabálták utána. Ha valaki ilyenre vetemedett, sokszor még idős korában is felemlegették botrányosnak tartott viselkedését.¹³⁴

Ritkán, de előfordult, hogy tragikusan végződtek az események. Volt, hogy a lány elkeseredettségében úgy próbált meg javítani helyzetén, hogy megszabadult újszülött gyermekétől: vagy elhagyta valahol vagy megölte.¹³⁵ Az ilyen esetek, ha kitudódtak, nagy felháborodást váltottak ki, törvény elé kerültek, a vétkest elítélték. Nem egy ilyen eset emlékével találkozhatunk a balladákban.¹³⁶ De nem csak ilyen direkt módon lehetett

¹²⁰ KAPROS M. 1986. 97.; VAJDA M. 1988. 48.; KOTICS J. 1999. 59.

¹²¹ VAJDA M. 1988. 51, 80.; KAPROS M. 1986. 97.; FÜGEDI M. 1988. 24.; NAGY I. 1980. 52.; BÓDÁN ZS. 2001. 339.

¹²² ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 349.; SZENDREY Á. 1936. 70.; NAGY O. 1982. 29.; Uő. 1994. 55.; NAGY I. 1980. 52.; MORVAY J. 1981. 69.; FÜGEDI M. 1988. 24.; VAJDA M. 1988. 80.; KAPROS M. 1986. 67.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; LUBY M. 1935. 141.; BÓDÁN ZS. 2001. 339.

¹²³ KISS L. 1981. 145.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; MOLNÁR M. 1965. 404.; BÓDÁN ZS. 2001. 339.

¹²⁴ PAPP L. 1940. 29.; BÓDÁN ZS. 2001. 339.; UJVÁRY Z. 2002. 617.; ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 349.

¹²⁵ BALÁZS L. 1987. 767.; Uő. 1994. 31.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; KRESZ M. 1960. 117.; KAPROS M. 1986. 94.; UJVÁRY Z. 2002. 618.; SZÜCS I. 1982. 48.; BÓDÁN ZS. 2001. 339.

¹²⁶ VAJDA M. 1988. 80.

¹²⁷ PAPP L. 1941. 29.; KAPROS M. 1986. 110. Lészpeden a vétkes fiatalok esküvője még ma is csak hétköznapi lehet. KOTICS J. 1999. 61. Gyimesben is volt rá példa, hogy vasárnap helyett csak szombat este tartották. BÓDÁN ZS. 2001. 339.

¹²⁸ UJVÁRY Z. 2002. 692.; KERTÉSZ J. 1989. 16.

¹²⁹ KOTICS J. 1999. 61.

¹³⁰ KAPROS M. 1986. 94.

¹³¹ BÓDÁN ZS. 2001. 339.

¹³² LIPRÁK R. 1989. 38.

¹³³ SZENDREY Á. 1936. 70.; KRESZ M. 1960. 117.; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 790.; NAGY O. 1977. 142.; Uő. 1994. 66.; GAZDA J. 1980. 137.; FÜGEDI M. 1988. 24.; SZÜCS I. 1982. 48.; NAGY I. 1980. 51.; LUBY M. 1935. 142.; TÁTRAI ZS. 1994. 15.; ZAKARIÁS E. 2000. 75.; BÓDÁN ZS. 2001. 339.; KERTÉSZ J. 1989. 16.

¹³⁴ BÓDÁN ZS. 2001. 339.; GAZDA J. 1980. 137.; LUBY M. 1935. 141.; TÁTRAI ZS. 1994. 16.; VERES P. 1984. 50.

¹³⁵ BÓDÁN ZS. 2001. 339.; PENAVIN O. 1981. 152.; ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 349.; SZÜCS I. 1982. 51.; KISS L. 1981. 144.; NAGY O. 1989. 254.; VAJDA M. 1988. 82.; Uő. 1995. 219-220.; SZILÁGYI M. 2000. 758.; ZSUPOS Z. 1994. 58-61.

¹³⁶ RÁDULY J. 1994.; KALLÓS Z. 1977. 326-338.

megszabadulni a nem kívánt gyerektől: már maga a szülés körülményeinek mostohasága is hozzájárulhatott a kicsi halálához, hiszen a szégyen és a titkolódzás miatt sokszor még bábát sem hívtak.¹³⁷ Gyakran a törődés, a gondoskodás hiánya okozta a bajt: „Jaj, de sok zabigyerek meghalt régen. A legtöbb részi Isten csapásának tartotta az ilyen gyereket, örültek is, hogy nem hoz rájuk tovább szígyent, mintha az a kis ártatlan tehetett volna róla. Ha fűrésztöttek, kinyitották rá az ajtót, hátha megcsapná a hideg, oszt elvinné a láz. Meg nem vót rendes ruhája se az ilyen gyerekek. Úgy jártak azok puccoson némely részi, mikor mán hideg vót akkor is. Ha meghültek, belázasodtak, nem hívtak hozzá orvost, orvosság se vót, ráment a gyerekre a láz, oszt elvitte...”¹³⁸ Előfordult az is, hogy a lány - nem találva más kiutat szorult helyzetéből - önkezével vetett véget életének, ez azonban ritkának számított¹³⁹, hiszen bármennyire elítélték tettét „a hagyományos társadalom végül is biztosított helyet a megesett lányok számára is”.¹⁴⁰

2.5. A gyerek helyzete

A házasságon kívül született gyermek elnevezése még a leányanyáénál is változatosabb a népnyelvben: szerelemgyerek, zabigyerek, fattyú, fatykó, mögesett lány magzatja, szemétön szödött gyerök, orozvakótt gyerök, hadigyerek,¹⁴¹ faitalan ágybul született kölök, tisztátalan ágybul született gyermek, nem igaz ágyból való, balkézből lett,¹⁴² bitang, búrján, csipke, bojtorján,¹⁴³ burján buba, burjángermekek, burjánban csánt gyermek, virágból való buba, virággermek, virágból csánt gyermek¹⁴⁴, zabonnótt, gazon kapott, szerzett gyerek, potyagyerek,¹⁴⁵ kapott gyerek¹⁴⁶, dunnacsúcsi gyerek.¹⁴⁷ A bőséges repertoár nagy része pejoratív értelmű, a közösség ítéletének kifejezője.

A gyermeket általában nem hibáztatták, úgy tartották, ő nem tehet róla milyen körülmények között született a világra.¹⁴⁸ Anyja vétke azonban az ő sorsára is kihatott: élete első pillanatától hátránnyal indult társaihoz képest. Már a születése körüli szokások is módosultak. Régebben csak akkor keresztelték meg, ha az anyja elszenvedte az egyház büntetését.¹⁴⁹ Nehezebben vállalták nála keresztszülőséget¹⁵⁰, volt, hogy csak titokban, hétköznap keresztelték s keresztelői lakomát sem rendeztek.¹⁵¹ Az anyakönyvbe az anyja

¹³⁷ MORVAY J. 1981. 60.; VAJDA M. 1995. 219.

¹³⁸ VAJDA M. 1988. 82. Erről ld. még: Uő. 1995. 219.

¹³⁹ JÁVOR K. 2000/a. 661.; SZÜCS I. 1982. 50.; KERTÉSZ J. 1989. 15. Vajda Mária szerint nem kifejezetten ritka az öngyilkosság a megesettek körében, bár a többség vállalta gyermekét. VAJDA M. 1988. 93. Tátrai Zsuzsanna is hasonló véleményt fogalmaz meg TÁTRAI ZS. 1994. 15. Gyimesben is történt ilyen eset, sőt olyan is, hogy a legény akasztotta fel magát, mivel a családja nem engedte, hogy elvegye a lányt, akit megejtett. BÓDÁN ZS. 2001. 340.

¹⁴⁰ KAPROS M. 1986. 98. Erről ld. még BÓDÁN ZS. 2001. 340.

¹⁴¹ Magyar Néprajzi Lexikon. 5. Köt. 608.

¹⁴² VAJDA M. 1995. 191-192.

¹⁴³ KOTICS J. 1999. 59.

¹⁴⁴ Leginkább a Románvásár környéki csángó falvakban használt, román tükörfordításból eredő kifejezések. ERŐSS M.-HALÁSZ P. 2001. 348-49

¹⁴⁵ VAJDA M. 1988. 81.

¹⁴⁶ KERTÉSZ J. 1989. 17.

¹⁴⁷ HOPPÁL M.-SZEPESE E. 1987. 48.

¹⁴⁸ BÓDÁN ZS. 2003/a. 15.; FÉL E. 1941/b. 104.; V. SZATHMÁRI I. 1978. 221.; NAGY I. 1980. 52.; VAJDA M. 1995. 210.

¹⁴⁹ TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981. 129.; VAJDA M. 1995. 211.

¹⁵⁰ BÓDÁN ZS. 2003/a. 16.; LUBY M. 1935. 142.; NAGY I. 1980. 52.; V. SZATHMÁRI I. 1978. 238.

¹⁵¹ KAPROS M. 1986. 96.; BÓDÁN ZS. 2003/a. 16.; BALÁZS L. 1999. 340. Alsószuhán csak a paplakon keresztelték meg. UJVÁRY Z. 2002. 692.

nevével került be, ezt viselte mindaddig, amíg a vér szerinti vagy a mostohaapja a nevére nem vette. Ez azonban csak ritkán fordult elő.¹⁵²

További sorsa alapvetően attól függött, hogy szülőanyjának hogyan alakult az élete. Ha a lánynak nem volt lehetősége a gyerek felnevelésére, akkor lelenházba adhatta, ez inkább a XIX-XX. század fordulójától vált gyakorlattá.¹⁵³ Arra is vannak adatok, hogy városba szegődött lányok törvénytelen gyermeküket gyakran dajkaságba adták vidéke, akik közül sok ilyen esetben nem érte meg a felnőttkort.¹⁵⁴ Ha a gyermek a családban maradt, helyzetét annak rangja határozta meg. Mivel a megesettek nagy többsége alacsony társadalmi rétegekből került ki, emiatt ezekre a gyermekekre nagyon nehéz sors várt. Leginkább nagyszülei nevelték¹⁵⁵, míg anyja kemény munkával próbálta előteremteni a szükséges anyagiakat. Nemegyszer még akkor is a nagyszülőknél maradt a törvénytelen gyerek, ha a leányt feleségül vette valaki, mert lehet, hogy a leendő férj ezt szabta a házasság feltételéül. Ha az anyja magával vitte, az új házasságban nem lett feltétlenül rossz sora, de gyakran háttérbe szorult, különösen akkor, ha az anyjának a házasságból lettek további gyermekei. „Béfogadja, s addig jó amíg nem lesz más közös gyermek. De mihelyt az lesz, akkor már olyan ’vidd el innen, s tedd el oda; menj ide vagy valahova te vidd el, menjen a mómájához’ Szóval kezdik üzni.”¹⁵⁶ Élete sokkal problémásabban alakult, mint rendes családi háttérrel bíró társaié. Már kiskorában, bár nem közösitették ki, gyermektársai csúfolódásának volt kitéve¹⁵⁷, s származásának körülményeit, melyre egyébként számos pejoratív kicsengésű közmondás és szólás is utal¹⁵⁸, a későbbiekben is éreztették vele a magánéletében, a munkahelyén, a faluban.¹⁵⁹

Felnőtt korában, a párválasztásnál azonban már nem a származása, hanem tulajdonságai, vagyoni helyzete alapján ítélték meg.¹⁶⁰ A törvénytelen gyermek azonban legtöbbször nem rendelkezett túl nagy vagyonnal, ami egyenesen visszavezethető a középkori jogállásában gyökerező öröklési gyakorlathoz: még az anyja után sem részesülhetett örökségben egészen 1861-ig, s ezt követően is csak akkor, ha az anyának törvényes örököse nem volt.¹⁶¹ Majd csak a XX. század elején alakult ki az a bírói gyakorlat mely örököszt biztosít a házasságon kívül született gyermeknek anyja után, amit a Kúria 1906-os határozata erősített meg.¹⁶² Anyagi helyzete tehát alapjaiban határozta meg házassági lehetőségeit¹⁶³, a hasonló társadalmi helyzetűek körében azonban egyenlő eséllyel indulhatott.

¹⁵² VAJDA M. 1988. 81.; Uő. 1995. 214-215.; TÁRKÁNY SZŰCS E. 1981. 431.; BÓDÁN ZS. 2003/a. 16.; UJVÁRY Z. 2002. 618.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; KAPROS M. 1986. 100.

¹⁵³ KISS L. 1981. 144.; VAJDA M. 1988. 81.; Uő. 1995. 214-216.; BÓDÁN 2003/a. 16.; MORVAY J. 1981. 125.; SZÜCS I. 1982. 50.; TÁRKÁNY SZŰCS E. 1981. 142.; Magyar Néprajzi Lexikon. 5. köt. 608. Kapros Márta szerint az Ipoly mentén egészen a legutóbbi időkig nem volt ilyen eset. KAPROS. 1986. 97. Hasonló adat még: BÓDÁN ZS. 2003/a. 16.; V. SZATHMÁRI I. 1978. 221.

¹⁵⁴ VAJDA M. 1995. 214.

¹⁵⁵ MORVAY J. 1981. 169.; BÓDÁN ZS. 2003/a. 16.; VAJDA M. 1988. 80.; Uő. 1995. 214.; HOFER T. 2001. 86.; FÜGEDI M. 1988. 24.; KOTICS J. 1999. 60.; UJVÁRY Z. 2002. 617.; TÁTRAI ZS. 1994. 15.; BALÁZS L. 1999. 340.; KISS L. 1981. 144.; NAGY O. 1989. 255.

¹⁵⁶ BALÁZS L. 1999. 341 Hasonló adat még: BÓDÁN ZS. 2003/a. 16.; UJVÁRY Z. 2002. 618.; KAPROS M. 1986. 100.; VAJDA M. 1995. 213.

¹⁵⁷ KAPROS M. 1986. 100.; NAGY I. 1980. 52.; FÜGEDI M. 1988. 24.; KERTÉSZ J. 1989. 15.; UJVÁRY Z. 2002. 618, 693.; VARGA G. 2000. 74. A szakirodalomban számos gúnydal is kapcsolódik hozzá, Vajda Mária többet is bemutat, egy példa a repertoárból: „Van már kisszék,/ Csak lába kék./ Van már gyerek,/Csak apja kék./ Mama is van,/ Koma is van,/ Apja egy sincs/ Pedig sok van.” VAJDA M. 1995. 193.

¹⁵⁸ Néhány ismertebb: „Egy az anyja, száz az apja.”, „Zabgyerekek az egész világ az apja.” Bővebben ld.:

VAJDA M. 1995. 192-193.

¹⁵⁹ TÁRKÁNY SZŰCS E. 1981. 141.

¹⁶⁰ KAPROS M. 1986. 100.; VAJDA M. 1995. 217-218.; BÓDÁN ZS. 2003/a. 17.; PAPP L. 1941. 30.

¹⁶¹ VAJDA M. 1995. 190-191.

¹⁶² TÁRKÁNY SZŰCS E. 1981. 431.; VAJDA M. 1995. 190-191.

¹⁶³ TÁRKÁNY SZŰCS E. 1981. 431.; VAJDA M. 1995. 217-218.

Megjegyzendő, hogy néhány adat szerint a lányok itt is bizonyos hátrányt szenvedtek. Békésen például nem szívesen vették el az ilyen lányt, mert olyan családba nem jó benősülni, ráadásul féltek, hogy olyan lesz mint az anyja, „örökli a vérit”¹⁶⁴. Általában elmondható azonban, hogy a házasságkötés után már nem nézték származást, valóban csak tulajdonságai alapján ítélték meg a leányt vagy a legényt. Születési körülményeinek felemlegetése csak személyes rosszindulatból történhetett.¹⁶⁵ Időnként erre is volt példa, így ez bár egyre csökkenő jelentőséggel, de végig kísérte életét.¹⁶⁶

Kitekintés

A megesett lány itt megrajzolt képe mára a múlt. Tanulmányunk adatai döntően a néprajz „klasszikus korszakára”, a XIX. század utolsó harmadától a második világháborúig terjedő időszakra vonatkoznak. Ekkor még beszélhetünk élő falusi közösségekről, többé-kevésbé egységes világgéppel és értékrenddel. Az elmúlt hatvan év mindezt alapjaiban ingatta meg. A szocialista korszak - a téveszesítéssel, a vallás és az egyházak helyzetének gyengítésével - összekapcsolódva a modern ipari társadalom kialakulásával, majd az utóbbi évtizedekben a globalizációs folyamatokkal lényegében megszüntette a parasztságot, és alapjaiban változtatta meg a falusi társadalmakat. Megesett lány ma már nincs, csak az idősebb generációk emlékezetében, ők még mindig felháborodnak, ha egy lányt nagy hassal menyasszonyi ruhában látnak a templomban, és csendben keseregnek rajta, hogy megváltozott – véleményük szerint, hogy elromlott – ez a világ. A változás folyamata, és ezen belül a megesett lány szerepének megváltozása azonban már túllépi jelen tanulmány kereteit, és további kutatásokat igényel.

Irodalom:

ÁJUS Ferenc – HENYE István

1992 Orozva csinált kölkök. (A házasságon kívüli születések története Magyarországon, 1880–1910). Történeti demográfiai füzetek. 10. sz.

BALÁZS Lajos

1987 Új falú, új szokások. Korunk. 10.sz.

1994 Az én első tisztességes napom. Bukarest.

1999 Szeretetet fogott el a gyermek iránt. Csíkszereda.

BÓDÁN Zsolt

2001 A megesett lány Gyimesben. In: Ünnepi írások a 80 esztendő Nagy Olga tiszteletére. Néprajzi Látóhatár 1-4. sz. 333–243.

2003/a A bitangos legény és a bitang. A törvénytelen gyermek apjának helyzete s a gyermek megítélése Gyimesben. In: Schoblocher Judit(szerk.): Mi leszünk a jövő kultúrakutatói? Öndefiníció az új évezred küszöbén. A Kárpát-medence néprajz és kulturális antropológia szakos hallgatóinak konferenciája. Domaszék, 2001, szeptember 27-30. Bp.-Pécs. 13–27.

2003/b Gyimesi guzsalyas. Adatok és gondolatok a próbaházasság kérdéséhez. Ethnographia. 3-4. sz. 285–304.

¹⁶⁴ SZÜCS I. 1982. 53. Hasonló adat még a matyók köréből: MORVAY J. 1981. 61.; UJVÁRY Z. 2002. 618.; FÜGEDI M. 1988. 24.

¹⁶⁵ KAPROS M. 1986. 101.;VAJDA M. 1995. 218-219.;

¹⁶⁶ Csak egy példa erre: Gyimesben a sok azonos vezetéknévű család miatt elterjedtek a ragadványnevek, ezek között gyakran találkozhatunk a törvénytelen származásra utaló bitanggal. BÓDÁN ZS. 2003/a. 17. A ragadványnevekhez kapcsolódó további példák más tájegységekről: VAJDA M. 1995. 194-195.

BORÓK Edit

1973 Lányok, asszonyok Mindszentkállán. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok II. Veszprém. 47–67.

ERDÜS SZÁSZKA Péter

1994 Emlérfélt... In: Csángók a XX. században. Néprajzi Közlemények. XXXIII. Bp. 41–85.

ERRŐS Mónika-HALÁSZ Péter

2001 A leányság, a házasság és a várandósság a moldvai csángóknál. In: Ünnepi írások a 80 esztendő Nagy Olga tiszteletére. Néprajzi Látóhatár 1-4. sz. 345–355.

FARAGÓ József

1978 Legényesték a kalotaszegi Kiskapuson. Népismereti Dolgozatok. Bukarest. 220–231.

FÉL Edit

1941/a Egy palóc házasság előtti szokásai. Ethnographia. 250–260.

1941/b Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Bp.

FÜGEDI Márta

1988 Gyermek a matyó családban. Miskolc.

GAZDA József

1980 Így tudom, így mondom. Bukarest.

GÉMES Balázs

1975 A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. In: A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. IV-V. Szekszárd. 233–258.

GYŐRI Klára

1975 Kiszáradt az én örömem zöld fája. Bukarest.

HAJDU Lajos

1985 Büntett és büntetés a XVIII. század utolsó harmadában. Bp.

HOFER Tamás (Szerk.)

2001 Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Pozsony.

HOPPÁL Mihály - SZEPES Erika. Szerk.

1987 Erosz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban.

ILLYÉS Endre

1931 A magyar református földművelő nép lelki élete. Szeged.

ILLYÉS Gyula

1999 Puszták népe. Bp.

IMREH István

1979 Erdélyi hétköznapiak 1750-1850. Bukarest.

1983 A törvényhozó székely falu. Bukarest.

IMREH István - SZESZKA ERDÜS Péter

1978 A szabófalvi jogszokásokról. Népismereti Dolgozatok. Bukarest. 195–207.

ISTVÁNFFY Gyula

1896 A borsodi matyó nép élete. Ethnographia. 6. sz. 280–285.

JÁVOR Kata

1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor(Szerk.): Varsány. Tanulmányok egy Észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Bp. 295–373.

2000/a A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila(Főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Bp. 601–692.

2000/b Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In: Paládi-Kovács Attila(Főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Bp.791–818.

KALLÓS Zoltán

1977 Balladák könyve. Békéscsaba.

KAPROS Márta

1984 Megesett lányok az Ipoly menti falvak társadalmában. Nógrád megyei Múzeumok évkönyve. X. Balassagyarmat. 319–341.

1986 A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. Debrecen.

KERTÉSZ Judit

1989 A születés és kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyben. Debrecen.

KISS Lajos

1981 A szegény emberek élete I-II. Bp.

KÓKA Rozália

1989 Egy asszony két vétkecskéje. Bp.

KOTICS József

1999 Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Csángósors. Bp. 55–67.

B. KOVÁCS István

1990 Erkölcs és fegyelmezés a felsővályi egyházban a jobbágyfelszabadítás előtt. In: Ujváry Zoltán(szerk.): Gömör néprajza XXIV. Debrecen. 105–121.

KRESZ Mária

1960 A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón. Néprajzi Közlemények. V. 1. sz. 93–121.

LIPTÁK Rita

1989 Házasságkötés szokásköre ragályon. In: Ujváry Zoltán(szerk.): Gömör néprajza XVII. Debrecen. 35–83.

LUBY Margit

1935 A parasztélet rendje Bp.

Magyar Néprajzi Lexikon 1-5. kötet.

MOLNÁR Mária

1965 A párválasztás és házasság néprajzi vizsgálatához. Néprajzi Közlemények. X. 1-2. sz. 387–416.

MORVAY Judit

1981 Asszonyok a nagycsaládban. Bp.

NAGY Ibolya

1980 Erkölcsi normatívák vizsgálata egy zempléni faluban (Komlóska). Kézirat. A Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének Adattára 2576.

NAGY Olga

1977 Paraszdekameron. Bp.

1982 Szempontok a paraszti értékrend vizsgálatához. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen. 21–34.

1983 Újabb paraszdekameron. Bp.

1988 Asszonyok könyve. Bp.

1989 A törvény szorításában. Bp.

1990 Világgá futó szavak. Bp.

1994 Népi változatok szerelemre és házasságra. Székelyudvarhely.

ORTUTAY Gyula

1934 A szerelem Ajakon a házasesetig. Népünk és nyelvünk, VI. sz. 159–167., 211–217.

PAPP László

1941 Kiskunhalas népi jogélete. Bp.

PENAVIN Olga

1981 A nagycsaládszervezet Szlavóniában. (Kórógyon). Újvidék.

RÁDULY János

1994 A gyermekgyilkos leányanya balladájához. Néprajzi látóhatár. 3-4. sz. 65–76.

SUMNER, William Graham

1978 Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Bp.

SZABÓ László

1993 Társadalomnéprajz. Debrecen.

SZABÓ Zoltán

1986 A tardi helyzet. Bp.

V. SZATHMÁRI Ibolya

1978 Szokások és hiedelmek a szerelmi élettől a keresztelőig a berettyóújfalui néphagyományban. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalú. 219–242.

SZENDREY Ákos

1936 Népi büntetőszokások. Ethnographia. 65–72.

SZENTI Tibor

1993 Paráznák. Feudalizmuskori (1723-1843) szexuális büntetőperek. Hódmezővásárhely.

SZILÁGYI Miklós

2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila(Főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Bp. 693–759.

SZÜCS Irén

1982 Népi erkölccsel kapcsolatos vizsgálatok Békésen. Kézirat. A Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének Adattára 2736.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Bp.

TÁTRAI Zsuzsanna

1994 Leányélet. Bp.

UJVÁRY Zoltán

2002 Gömöri magyar néphagyományok. Miskolc.

VARGA Gabriella

2000 Fejezetek Feld néprajzához. Debrecen.

VAJDA Mária

1988 Hol a világ közepe. Kecskemét.

1995 A házasságon kívüli kapcsolatból származó gyermek helyzete a parasztközösségekben. In: T. Berteczki Ibolya(Szerk.): Gyermekvilág a régi magyar fakun. Szolnok. 187–225.

VERES Péter

1986 Az alföld parasztsága. Bp.

VERES László

1984 Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok. Debrecen.

ZAKARIÁS Erzsébet

1992 Népi élet és szexualitás. Korunk. 3. sz. 79–82.

2000 Asszonyélet Erdővidéken. Marosvásárhely.

ZSUPOS Zoltán

1994 Történeti-néprajzi források Gömörből a XVIII-XIX. századból. Debrecen.